

KRITIKA I BIBLIOGRAFIJA

MIROSLAVVS MARKOVICH, *M. Marvli Davidiadis libri XIV* (XXIV+270), Merida, Venezuela, 1957.

Tri godine poslije prvog izdanja Marulićeve Davidijade, koje je objavljeno u 31. knjizi zbirke Jugosl. akad. STARI PISCI HRVATSKI, Zagreb 1954, izašlo je drugo izdanje toga Marulićeva latinskog epa u Meridi. To je izdanje priredio naš zemljak Miroslav Marković, koji je sada profesor na tamošnjoj *Universidad de Los Andes*. Knjiga je štampana na finom papiru, lijepim tipom slova i ukusno opremljena. Naslovi, početna riječ pojedinih odlomaka i marginalia štampana su crvenom bojom. Iza uvodne riječi, koju je napisao Luis Spinetti Dini, direktor *de Cultura de la Universidad de Los Andes*, u čijoj je nakladi izdana Davidijada, slijedi kraći Markovićev predgovor (str. XIII—XVII), a zatim pregled sadržaja pojedinih knjiga Marulićeva epa. Iza teksta, koji zajedno sa *Tropologica Davidiadis expositio* obuhvaća str. 1—210, nalaze se ovi *Indices* (str. 211—263):

Concordancias entre el Antiguo Testamento y la Davidiada,

Index rhetoricus: A. Orationes — B. Oratores,

Index comparationum (Za svaku od 32 poredbe navedeni su primum, secundum i tertium comparationis.),

Index didacticus (U njemu su dijelom samo označene, a dijelom citirane sententiae, excursus ethici, exc. propaedeutici i exc. paedagogici.),

Index nominum priorum,

Index toponomasticus.

Kao dodatak štampana je Marulićeva biografija, koju je napisao Franjo Božićević Natalis. U knjizi se nalazi i 20 faksimila Marulićeva torinskog autografa.

Priređivanje za štampu toga Marulićeva rukopisa zamašan je i težak posao. Pjesnikovo je pismo doduše čitljivo, ali je rukopis na više mjesta oštećen od vode, tako da se na njima tinta razlila, pa se pojedini odlomci teško daju pročitati. Svoj posao Marković je obavio savjesno i znalčki. Ostalo je doduše nekoliko netočno pročitanih riječi, o kojima ću govoriti kasnije, ali to ne umanjuje u znatnijoj mjeri vrijednost tog izdanja. Baš u čitanju oštećenih mjesta u rukopisu pokazao je Marković svoju sposobnost. Na kraju svake knjige nadodao je pod crtom kratak kritički komentar, u kojem je naveo prvotne lekcije, koje je Marulić naknadno ispravio in margine, i svoje emendacije. Mislim, da je dobro uradio, što je Marulićevu interpunkciju zamijenio današnjom, jer je time znatno olakšao razumijevanje latinskog teksta. Vrijedni su i njegovi *Indices*. Jedino mi se čini, da mu je predgovor i suviše kratak. Glavno Marulićevo pjesničko djelo na latinskom jeziku, za koje se donekadna smatralo da je netragom izgubljeno, zacijelo zaslužuje opširniji i sadržajni predgovor. No Markoviću se mora iznijeti jedan drugi prigovor, i to vrlo ozbiljan. Iako mu je bilo poznato, da je *editio princeps* Marulićeve Davidijade izašla god. 1954. u Zagrebu, on to prešućuje. Štaviše, na dva se mjesta u njegovu izdanju expressis verbis tvrdi, da je to *editio princeps* (Isp. na početku uvodne riječi: *La Universidad de Los Andes... se honra en publicar, por primera vez en el Mundo, el famoso poema „La Davidiada“, del célebre humanista del Renacimiento Marco Marulo i u explicitu: Esta primera edicion de La Davidiada de Marco Marulo...*). Bez obzira na to, što *editio princeps* Marulićeve Davidijade nije dovoljno kritična, ona ostaje *editio princeps*, i Marković je nije smio prešutjeti. Taj je njegov postupak u najmanju ruku neobičan.

Iako je Markovićevo izdanje Davidijade, kako sam već rekao, kao cjelina savjesno i dobro priređeno, ipak je u njemu ostalo pogrešaka, koje treba ispraviti. S obzirom na važnost toga Marulićeva epa za našu književnost na latinskom jeziku, mislim, da je vrijedno upozoriti na neke nedostatke Markovićeve izdanja.

Započet ću s interpunkcijom. U 3. stihu I. knjige iza riječi *Suppeditet* Marković je neopravdano zamijenio Marulićev upitnik zarezom. Upitnik je na tome mjestu potreban, jer se tu završava direktno pitanje: *Quis nunc dignas in carmina uires suppeditet?* Ono, što slijedi, nova je rečenica, koja sadržava odgovor na to pitanje, pa ju je, u skladu s provedenom interpunkcijom, trebalo započeti velikim slovom: *Non Cyrrhae* i t. d.

U I 110 između riječi *monstraro* i *liquido* treba dodati zarez, jer ga traži smisao (ima ga i Marulić).

IV 94 — Iza riječi *petens* Marulićeva točka ne može ostati. Treba je emendirati u zarez, jer slijedi namjerna rečenica: *nequando.... occurrat*.

IV 367 — Iza riječi *Nabal* potrebno je vratiti Marulićev zarez, koji je tu potreban, jer je rečenica pred njim u inverziji.

I na nekim drugim mjestima interpunkcija nije baš najbolja, no ne ću da se na tome dulje zadržavam.

Ako iza *si, ne, num* slijedi neodređena zamjenica ili prilog, Marulić konsekventno piše obje riječi zajedno, na pr. *siquis, siquid, siquando, nequis, nequando, nunquid*. Zašto takav način pisanja nije Marković zadržao u svojem izdanju? Isto tako trebalo je zadržati Marulićevu grafiju: *nunquid, quicumque, quenquam* i sl. Doduše, u većini slučajeva nazal nije ispisan, nego samo označen horizontalnom crtom po više vokala, ali da kod Marulića *m* ispred *qu* prelazi u *n*, može se jasno vidjeti iz primjera, gdje je *n* napisano, isp. XI 37 *quenquam*, XIV 12 *nunquam*.

Kad već Marulić imenicu *deus* piše minuskulom, mislim, da to nije trebalo mijenjati i pisati je majuskulom. Marković u tome pretjeruje, pa piše majuskulom i druge imenice, kad se odnose na boga, na pr. *Dominator, Autor, Conditor, Rex, Rector*, čak i zamjenice, na pr. *Ille, Cuius, Qui, Illi*. U tolikoj mjeri nije doista trebalo mijenjati Marulićev način pisanja.

Prelazim na netočno pročitane riječi, no prije toga navest ću neke netočnosti, koje smatram štamparskim pogreškama. To su:

- I 126 *huminum* mjesto *hominum*
- 133 *monstas* — *monstras*
- 233 *nunca* — *nunc*
- 365 *diuninumque* — *diuinumque*
- III Argum. red. 4 *queritur* — *quaeritur*
- 176 *dabundur* — *dabuntur*
- IV 226 *iamiamque* — *iam iamque*
- V 211 *quando* — *quando*
- 484 *crisatatum* — *crisatarum*
- VI 94 *Malchis* — *Melchis*
- 390 *Israelitharum* — *Israhelitarum*
- 439 *iu* — *tua*
- VII 463 *Princibusque* — *Pri[n]cipibusque*
- VIII 199 *tonores* — *sonores*
- 293 *Nahtano* — *Nathano*
- 477 *statutens* — *statuens*
- IX 117 *fugientubs* — *fugientibus*.
- XI 33 *Sis* — *Sic*.

Pogreške u čitanju pojedinih riječi navodit ću redom po knjigama, bez obzira na to, o kakvim se pogreškama radi.

I 108 *Quum facies uitulam* — Tu je neobičan akuzativ, jer uz glagol *facere*, kad znači žrtvovati, žrtvena životinja redovno stoji u ablativu. Isp. gotovo isti izraz u Vergilija, Ecl. 3, 77 *Cum faciam uitula*. Marulić je doista prvotno bio napisao *uitulam*, ali je naknadno, što se u rukopisu jasno vidi, ispravio u *uitula*.

I 185 — Marulić piše *Bacchi* i *Ceremis* uzimajući imena tih božanstava kao metonimiju za vino i kruh. Marković je u obje te riječi neopravdano zamijenio majuskulu minuskulom.

- I 298 — Prema rukopisu *turbam* ispravljam u *turmam*.
 II 43 *inuipataeque* — Marulić ima *innuptaeque*
 II 486 *sineris* — pogreška u čitanju mjesto *siueris*. Lekcija *sineris* neodrživa je i po metrici, i po gramatičkoj konstrukciji, i po smislu.
 II 514 *dicer* — Na tome je mjestu Marulić napisao *dicor*, samo je slovo o nejasno, tako da naliči na e, ali je ipak o. Uostalom, što bi imao da znači oblik *dicer*?
 III 47—48 *nefundae caedis* prema rukopisu ispravljam u *nefandi cordis*.
 III 48 — Prema kontekstu oblik *n[el]* treba zamijeniti sa *n[ec]*.
 III 61 *superuolat* — Kod Marulića je *supereuolat*.
 III 170 *quantoque* ispravljam u *quandoque*, kako je kod Marulića.
 IV 49 *illuc* — pogrešno pročitano mjesto *illic*.
 IV 314 — Taj stih kod Markovića glasi:

In dumos iubare exorto, tot demum reuertens.

Metrički ne odgovara, jer mu je peti metar *demum re-* (— — ∪). Marulić je napisao *dein* kao kraticu za *deinde*. Kako nad *i* nije stavio točku, što se kod njega javlja više puta, na prvi pogled to *dein* naliči kratici *dem* od *demum*. Ako se *demum* zamijeni Marulićevom lekcijom *deinde*, stih postaje i metrički i sadržajno besprijekoran.

V Argum. red. 6 *Palaestinam* — Kod Marulića nema u toj riječi diftonga.
 V 23 *hiacum* — Takva je lekcija rukopisa, no kako riječ *hiacum* nema nikakva značenja, treba je emendirati u *hiatum*.

VI 363 *corda* — prema rukopisu ispravljam u *corde*.

VI 389 *uice* — Marulić ima *uicem*.

VI 430 *olum* — netočno pročitano mjesto *olim*.

VII 257 *Iudaeae* — Marulić ima *Iudae*. Ne radi se naime o zemlji *Iudea*, nego o plemenu *Iuda*.

VII 310 *uoles* — Taj futur ne odgovara ni smislu ni strukturi rečenice. Kod Marulića je particip *uolens*.

VII 330 *super* — ispravljam u *supra*. Da oblik *super* nije točna lekcija, pokazuje i metrička shema.

VIII 129 — Taj stih u Markovićevo izdanju glasi:

Quam rumpant sonitus. Filius ea signa daturum.

Da u tom stihu nešto nije u redu, pokazuje osim konteksta i metar. Metrička shema toga stiha ima ovaj oblik:

— — | — ∪ ∪ | — — ∪ | ∪ ∪ ∪ | — ∪ ∪ | — ∪

Prema rukopisu, koji je na tome mjestu zamrčen, čitam taj stih ovako:

Quam rumpant sonitus siluis. Ea signa daturum,

čime stih postaje pravilan metrički i dobar sadržajno. Lekcija *siluis* potvrđuje se i time, što joj na kraju prethodnoga stiha odgovara atribut *altis*.

VIII 200 *Arca* — Ta je lekcija neodrživa, jer peti metar heksametra ima tu oblik troheja. Marulić ima oblik *Area*.

VIII 347 *quaeque* — Na tome je mjestu u rukopisu *quaeue*.

VIII 379 — Prvotna je redakcija toga stiha kod Marulića bila:

Dauidi domuique suae, iam foedere firma.

Kasnije se odlučio na promjenu pa je riječi *-que suae iam* zamijenio in margine napisanim pridjevom *sincero*. Kao i inače, u tekstu je podcrtao riječi, koje je mijenjao. Osim toga u samome je tekstu oblik *Dauidi* prepravio u *Dauidis*. Tako Marulićev stih u konačnoj redakciji glasi:

Dauidis domui sincero foedere firma

i potpuno je metrički pravilan. Međutim Marković u kritičkom komentaru na kraju VIII knjige kaže, da stih s Marulićevim naknadnim ispravkom šepa (*claudicat*), pa stoga zadržava u svom izdanju prvotnu redakciju. Marković je pogriješio u tome,

što je naknadno dodano slovo s uz riječ *Dauidi* shvatio kao znak, kojim pjesnik pokazuje, kamo dolazi ispravak. Pri tome je smetnuo s uma, da takav znak Marulić redovno ponavlja uz riječ dodanu in margine, a uz riječ *sincero* nema nikakva znaka, pa prema tome ona dolazi na ono mjesto u stihu, gdje su podcrtane riječi.

IX 413 *qui* — prema rukopisu ispravljam u *quem*.

X Argum. red. 7 *assectat* — krivo pročitano mjesto *affectat*.

X 470 — Kod Markovića taj stih glasi:

Dimisi patrios quondam, rex Dauid, penates.

On stvarno šepa, jer mu peti metar (*Dauid pe-*) ima prozodijsku vrijednost: — — ∪. Marulićev je stih pravilan, jer mjesto *Dauid* ima *magne*.

XI 24 *meditatus* — Već metar pokazuje, da to nije točna lekcija. U rukopisu je *meditatas*.

XI 423 *uenient* — Marulić ima *ueniant*, oblik koordiniran konjunktivu *reducant* u istome stihu.

XII 43 *iocundus* — prema rukopisu ispravljam u *iocundos*, što je atribut uz *uultus*. Markovićeve oblike ne odgovara ni metrički.

XII 205 *festiuis* — u rukopisu je *festinis*.

XII 228 *lenit* — čitam *linit*. Lekciju *linit* potvrđuje i metar.

XII 232 *posce* — u rukopisu je *poscito*, tako da nema hijata *posce honores*.

XII 251 *iaculatur* — Kod Marulića je particip *iaculatus*.

XII 290 *comoti* — u rukopisu je *commoti*.

XIII 3 *caessarunt* — ispravljam prema rukopisu u *caesserunt*.

XIII 54 *semel* — Marulić je napisao *simul*.

XIII 192 *consumere* — treba ispraviti u *consummere*.

XIII 263 *argenteas* — u rukopisu je *argentea*.

Osim toga sumnjive su lekcije: I 74 *discidit*, VII 128 *percidit*, IX 44 *scidit*. I zbog metričkih razloga i zbog smisla smatram, da ih treba emendirati u: *discindit*, *perculit* i *scindit*. Sumnjiva je i lekcija *coronas* u VI 73, koji stih glasi:

Arua Palestinae, subeunt regionis coronas

i to zbog petog metra *-onis co-* (— — ∪). Takav bi se stih metrički dao opravdati, samo ako se prihvati, da je u njemu licencija iz starije rimske metrike, prema kojoj krajnje *-s* iza kratkog vokala pred početnim konsonantom slijedeće riječi nema vrijednost konsonanta pa ne pravi metričku poziciju. No Marulić se inače ne služi tom slobodom, pa se takvo objašnjenje ne može naprećas prihvatiti.

V. Gortan, Zagreb.

J. A. O. LARSEN, *Representative Government in Greek and Roman History*. University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1955.

Грчка и Рим били су, посредно или непосредно, у много чему учитељи Западне Европе. Многи појмови којима се поноси данашњица — демократија, аутономија, република итд. — вуку своје корене из класичне старине. Да ли је можда и претставнички систем, та основа сваке савремене демократије, имао своје зачетке у антици?

На питање да ли је и у којој мери претставнички систем управљања постојао у хеленском и римском свету давани су у науци различити одговори. Неслагања била су последица не само принципијелних ставова са којих се питање посматрало, већ и недостатка исцрпнијих, специјалних студија о чињеничком материјалу који га осветљава. Ову празнину попуњавају сада радови и J. A. O. Larsen-a. Више од тридесет година, почев од докторске дисертације која и до данас није објављена у целини, па преко бројних чланака расправа, објављених већином у часопису *Classical Philology*, до књиге коју овде приказујемо, овај угледни амерички историчар бавио се проблемом примене претставничког система у разним политичким институцијама Грка и Римљана. Сама чињеница да је тако истрајно радио на овом питању показује да он није делио традиционално мишљење према коме антички свет није никад